

CZINE MIHÁLY

MÓRICZ ZSIGMOND PARASZTÁBRÁZOLÁSÁNAK KEZDETEI

Feltűnő, hogy a szegénység iránt annyira érzékeny Móricz Zsigmondnak, aki falusi környezetben töltötte gyermekéveit, ifjúsága legfogékonyabb idején éveken át járta a szatmári utakat, — írói készülődése idején évekig nincs új szava a parasztság korabeli életéről; leg-alábbis, ami novellába kívánkozna és amit meg is merne írni. Gyermekeknek szánt meséiben és betyártörténetében együttérzéssel és szeretettel ír a faluról; — a tárgy természete szerint enyhén romantikus lepelben, — de a gyermek és a betyár még nem az igazi és főként nem az élő és küzdő falu. Az induló Móricz Zsigmond számára is elsősorban emlék és költészet.

1907 végén közli Az Újság első paraszti tárgyú, ünnepien derűs rajzát, a *Kézjógó lesz-t*, s majd a következő év nyarán az uralkodó közizlésnek megfelelően anekdotába szerkesztett *Mári nénit*, nem sokkal előbb jelenik meg a *Jó palócok* és *Tót atyafiak* történeteivel rokonságot tartó, romantikus-balladás *Dorkó*. S csak újabb esztendő múltán, a *Hét krajcár* után 1909 tavaszán jelenik meg a *Százszin selyem keszkenő*, s már az Adyval való személyes találkozás után, 1909 őszén, a *Tragédia*. Ebben a két novellában írja meg először a küzdő, földet akaró és éhező parasztot.

Vagyis: az induló Móricz a legnehezebben éppen a parasztról, s korabeli szegény paraszti életről tudott, illetve mert újat, újszerűen mondani. Hiába van innen a legtöbb, megírásra méltó élménye, — hiszen évtizedekig abból a „tarisznyából” merít falurajzaihoz, paraszti alakjaihoz, amit 1903 és 1907 között gyűjtött, — ez a rengeteg élmény sokáig csak emlékezeti teher. Nem tud mit kezdeni vele; ellentétben van szinte mindazzal, amit az irodalom, a nagy elődök a parasztról, a faluról írtak; s számtalan ponton eltérő attól a képtől, amelyet ő magával hozott, az idilltől; az álmoktól, amelyeket dédelgetve őrzött. Tekintete csalhatatlan, a jelenségek meglátásában, de világnézete nem alkalmas a megfigyelt, a meglátott tények rendezésére és áttekintésére. Sokáig maga sem tudja élményei alapján eldönteni, milyen a paraszt. Úgy volt velük, mint a falura nyaralni utazó idegen, akit maga jellemez az ökörítói tűz után: A vendég úgy látja „úr a magyar paraszt, a nemes magyarságnak szellemi örököse” — s sehol sem szebb a fajtája mint Szatmárban, sehol sem gazdagabb, romlatlanabb, értékesebb a nyelve, a szelleme, a humora és a lelke, mint éppen a Tisza- és a Szamosáton. Vendégként nézve igazoltnak tűnik a hagyományos kép: „csupa daliasság, okosság, kedves magabiztosság, remek humor, hatalmas tréfaképesség, erős munkabírási, úri mulatnitudás és csupa tetsző, szeretni, dicsérni való tulajdonság ékesíti őket.” Ezt a legendás népet anyagi dolgokban, pénzben, urral szembeni viselkedésben egész másképp látja az idegen: „kellemtlenül és hűvösen veszi észre, hogy ravasz, komisz, telhetetlen a paraszt, se istent, se embert nem ismer, s ezen a nyomon elindulva látja, hogy durva, szabadszájú, oktalanul makacs, megátalkodott, okos szóra nem hallgat, amelletl lomha, rendes munkára nem való s fajtalan. . . És örül, ha végül ép bőrrel szabadul közülük.” S ez a kép is tartalmaz igazságot, mint a másik is; olykor éppen a nemes vonások torzulnak embertelenné.

S ezek az ellentétes színek soha jobban ki nem ütköztek, mint a század elején. A falu, melyet Móricz gyűjtő útjain megismert, más, mint a gyermekkorból hozott csécsi hangulat. A régi Csécse : Móricz szemében zavartalan idill. A századforduló szatmári faluja gyors tempóban vetkezik ki a régen is vitatható idillből. Életében, felfogásában Móricz szerint e néhány esztendőben nagyobb változás történik, mint korábban 50, s 100 évek alatt. A kapitalizmus, a civilizáció most nyomul be mindent felforgatóan az eldugott táj életébe, egyelőre reális haszon helyett morális kárt hozva. Leccapolják a lápot, de a termővé tett föld nem nagyobb kenyeret hoz a szegényparasztoknak, csak nagyobb éhséget : még a lóp nyújtotta szűkös életlehetőségtől is elesnek. Minden faluból semmitlen zsellérek raja széled a világba, a gémekekkel és szárcsákkal új hazát keresni. S az itthonmaradtak megtörten robotolnak, vagy konokul káromkodnak. Az ország más tájairól is szomorú híreket hallani : a székely parasztok tízezerrel „bújdosnak” ki a Regátba, a lánykereskedők munkája révén a balkáni örömházakban otthonos a magyar szó, s évenként százazrek kényszerülnek Amerikába.

De nemcsak szenvednek és menekülnek : az itthonmaradtak elégedetlensége is gyakran vet lángot, vörös kakasok röppennek a grófi szérükre, felújulnak az agrárszocialista mozgalmak, Szegvár parasztsága Mezőfit küldi a parlamentbe, Békésben Achim András fogalmazgatja a népi követeléseket, Balmazújvároson a szocializmusra esküsznek, s már a szelidebb múltú Dunántúlon is csendőrgolyóval próbálják megtörni az aratósztrájkokat. Külföldről is különös híreket közöl még Az Újság is : az orosz munkások és parasztok felkelése után a román parasztság lázadásáról ír.

Hogy mennyire követte nyomon a fiatal Móricz Zsigmond a korabeli parasztság életét, mozgalmait, nem tudjuk. Adyról ismeretes, hogy publicisztikájában minden nagy paraszti kérdésre — kivándorlásra, a szegvári választásra, a máramarosi román parasztok lázadására, és a milotai „istenválságra” azonnal reagált, lírájából is ki lehet olvasni a parasztság forradalmi indulatainak fellobogását és hamubahullását.

Móricz Zsigmond eddig ismert műveinek tervei alapján csak feltételezhetjük a paraszti kérdések szemmel követését, legalábbis 1905 után. Valamelyes, az átlagosnál erősebb politikai érdeklődése kezdettől volt, s az a népi színezésű 48-asság, amely ködös politikai elképzeléseit jellemezte, állandó vidékjárása, amelynek során akarva-akaratlanul az élet legvéresebb problémáival is találkozott, kellett, hogy a parasztság mozgalmaira, kérdéseire legalább időnként ráirányítsa a figyelmét. Dózsa forradalmát, a kivándorlás kérdéseit, már 1905 előtt tanulmányozta, a Budapesti Szemlének és a Huszadik Századnak kezdettől olvasója volt ; — ez utóbbi nélkül aligha lehetne elképzelni a *Sárarany* megírását. Némely, parasztsággal kapcsolatos kérdésre figyelmesek voltak a konzervatív körök is. Vargha Gyulánál kevesebben nézték nagyobb rettenettel a kivándorlást, a néprajzi határok mozdulását s a székelyek sorsáról — ha nacionalista szempontból is — Bartha Miklós is írt, ugyancsak ő a rutén föld nyomorúságáról is.

Így Móricz Zsigmond, mégha nem kereste volna is, radikális és konzervatív, haladó és reakciós forrásokból egyaránt tudomást kellett, hogy szerezzen a forrongó paraszti kérdésekről s művei igazolják, szerzett is. A *Tragédia*, a *Száz-szin-selyem keszkenő*, a *Sárarany*, nem hirtelenében ráérzett problémák kivetítése, régóta benne zajló kérdések letisztulásáról beszélnek.

*

Miért ilyen későn következett be ez a letisztulás, egyáltalán mikor következett be? Egy késői vallomása szerint 1905-ben egy súlyos falusi élmény már elvezette ahhoz a felismeréshez, hogy a szegényparaszti élet „nehéz és tömött nyomorúsága”, a szegénység, éhség és nélkülözés „feltétlenül kitermeli . . . a véres balladákat” s ettől kezdve a népköltészet mellett egyre inkább figyelte az egyéni életek tragédiáit s szívére íródtak fel „a nép életének mély redői”. Nincs okunk kételkedni vallomásában az időpontot illetően sem ; 1905 körül, mikor

a lápi falvakat járta, volt a legnagyobb az elkeseredés Ecsed és Tyukod környékén, a lecsapott lápból kisémmizett parasztek körében.

1905-ben Móricz — újságíró társairól való feljegyzése mutatja — már igen erős és találó kritikával tudott nézni hozzá közelálló személyeket is ; de nézeteinek nyílt megírására még nem volt bátorsága. Nem tette közzé az újságírással, az újságírókkal és politikussal kapcsolatos véleményét sem. Hogy merete volna hát megírni a „véres balladákat”, az édesanyjára késsel rohanó parasztek? A közlés, a hagyomány nem ismert el ilyen történetet s bizonyára maga Móricz sem tudta még *irodalomra méltónak* elfogadni, hisz neveltetésénél, művészi elképzelésénél fogva szeme a falu költészetére volt még mindig beállítva.

Mint az előtte parasztek ábrázolókat legtöbbjének, s kora népies irodalmának általában.

*

Más népek irodalma is, sokáig, elsősorban a parasztek élet költészetére volt érzékeny ; a falu iránti nosztalgia az irodalomban szinte egyidős a városok megszületésével. Már a görögöknél megjelenik a parasztek idill s máig sem veszett ki a művészetekből.

A XVIII. századtól Rousseau nyomán egy ideig a parasztek Európaszerte az irodalom egyik legkedveltebb, legdédelgetettebb alakjává válik. Benne látják a „Természet romlatlan egyszerű életet élő boldog gyermekét” — akit még nem mérgezett meg a civilizáció. Nyugaton, ahol erős a polgárság és egyre fogy a parasztság száma és társadalmi súlya, ez a kép hamarosan elfakul, s csak időnként, mint divat tűnik fel újra, egzotikumként és misztikus színezéssel, főként a XX. században. A parasztek téma az irodalom perifériájára szorul ; a faluról, a parasztról lerántják a romantikus díszeket s helyét olykor természetes sallangokkal látják el, a primitív tisztaság helyett nyers elemeket vagy állatiaságot vetítve beléjük. A XIX. század francia realista irodalmában a parasztek inkább zsupori és szűkszívű, komikus fajta ; a németben erős, dolgozó, de nem feltétlenül ragyogó elméjű ; az angolban — amennyiben megjelenik — a maga értékében megbecsült ember. Mindhárom irodalomban : aki van, akire szükség van, aki kenyeret ad s a művészetek számára érdekességet, de általában nem a nemzet géniusza, inkább csak elmaradott osztálya.

Keleten, a túlnyomó részt parasztek lakosságú és megkésett történelmi fejlődésű, sokáig leigázott, elnyomott népeknél más irányban alakult a parasztek szemlélet és haladt a parasztek útja az irodalomban. Nagyobb volt a parasztság társadalmi súlya : belőle lehetett és kellett nemzetet csinálni. Gyarmati és félgyarmati sorsban ő volt a nemzeti hagyományok őrzője, a megtartó erő és a jövőre reménye : a minden szépre hivatott nemes, nagy és szent nép ; róla mintázták a nemzeti karaktert és a haladó politikában és irodalomban áhitattal ejtették a nevét. Áhitattal az orosz, az ukrán, a román, a bolgár irodalomban, s ez az áhitat szinte mindmáig megmaradt. A téma nem szorult perifériára : a keleteurópai népek irodalmában a parasztság életével foglalkozó művek értékben és számban szinte máig a legjelentősebbek.

A keleteurópai irodalomfejlődéssel érintkezik a sokban rokon történelmi út következőben a magyar irodalom útja is. A Rousseau, romantikusan színezett parasztek képet a reformkor liberalizmusa egyre több demokratikus tartalommal telíti, a jobbágyfelszabadítást tűzve ki célul, s Petőfi és Arany álma és célja már nem kisebb, mint hogy a költészetben uralkodóvá tett nép uralkodóvá váljék a politikában is.

Az orosz, a román, a bolgár irodalomban is megfogalmazódik ez a vágy és egyre erősödve vezet a XX. század népi, sőt szocialista törekvéseiig. A magyar irodalomból azonban 1849 után a forradalom és szabadságharc elbukásával lassanként a népiesség Petőfi és Arany által megfogalmazott politikai tartalma elhalványult, majd teljesen kiveszett. Adyig, Móriczig nincs ilyen igény az irodalomban. Még azoknak az íróknak sincs, akik pedig őszintén szerették és tisztelték a népet s nem divatból, hanem nemzeti érzésből és emberi rokonszenvből fordultak

hozzá ; azok is csak a nagyobb megbecsülésért emelik fel szavukat. Arany János is, aki 48 előtt Petőfivel együtt vallotta a nép uralkodóvá tételének elvét ; Vajda János is, aki pedig őszinte rajongással a nemzet törzsének vallja 67 után is a parasztságot. A parasztság elégtelenségéről, szociális nyomorúságáról mintha még azok is megfedekeznének, akik 49 előtt tudtak róla. A szegény jobbágy zsellérré lett unokájának már nem énekli meg a panaszát, a betyárrá kényszerített Viola egykori meglátója, Eötvös József a gyarapodó faluról ír, szegény lányt feleségül kérő gazdag parasztkról. Szinte természetes, hogy Jókainál a boldog jobbágy illúziója él tovább s lényegében ez az illúzió él a századvégi Justh Zsigmondnál is, csak filozófikus köntösben.

*

A szabadságharc bukása után az egész magyar irodalomban diadalmaskodik a rousseauián színezett parasztkép. Szabadsághős betyárok, talpig nemes szegénylegények, táblabíráknál gazdagabb aranyparasztk, párbajozó pásztorok képviselik sokszor a parasztságot ; a civilizáció által meg nem rontott egyenes, egyszerű, gyermeteg boldogságban élő lények, akiknek apró hibái, bajai lehetnek, de csak humoros színező anyagul szolgálhatnak ; személyi, szerelmi tragédiáik is, de csakis költészetté enyhülve, romantikus köntösbe öltöztetve. A szabadságharcot követő 40 esztendő irodalma szinte csak a vasárnapi falu „olajnyomatos” képet ismeri. A képzőművészet és a zene is.

A kor legjelentősebb parasztábrázolói, *Jókai*, *Mikszáth*, *Baksay* — majd *Gárdonyi* — sok szép és igazat mondtak a faluról, a nép belső értékeiről, arról hogyan szeretnek, ölelnek, vásárolnak kaszát és halnak meg bölcsen ; — de hogy éheznek, izzadnak, kivándorolnak és lázadoznak is — arról még ők sem szóltak. A népszínművek kisebb írói meg éppen nem : csak névnapokról, nagy lakodalmakról ; egy boldogan zsíros világról, ahol soha el nem némul a tréfa és a nóta.

*

A magyar parasztábrázolás ilyen alakulására nem nehéz magyarázatot találni. A jobbágy-ság felszabadításában a parasztság kérdése a nemzeti történelem szempontjából elvesztette központi szerepét. Legalábbis a kor szemében. Akik 48 előtt harcoltak a jobbágyság egyenjogúsításáért, 1853 után kielégítően megoldottnak tekintették a parasztság sorsát. Egy ideig néhányan még szemmel kísérik a földesúri paraszti földek elkülönítését, de Asztalos János mozgalmának elfojtása után, — mindjárt a kiegyezést követő évben — ez a kérdés is lekerül a politika mezejéről s igyekeznek elfeledni. A parlamenti beszédekben, szaporodó újságokban alig esik szó a parasztról ; a kor Blaha Lujza játékából ismeri a kackiás parasztmenyecske képét s Göndör Sándort vélte az igazi daliás parasztlegény típusának, s a népszínművek elmaradhatatlan bölcs bíróját, a józan, okos paraszt leghűbb képviselőjének. A közlés a politika elgondolását tükrözte. A politika, mely különben is el volt foglalva az asszimiláció, a közjog és az ipar kérdéseivel, tanácsosnak vélte békén hagyni a falut, kérdésekkel, vitákkal nem háborgatni a boldog parasztságról szőtt illúziókat. Az irodalom nem okvetlenkedett : többekévébe osztozott a liberális illúziókban. Sőt az erősödő kapitalizmus embertelenségétől visszarettenve egyre inkább a faluban kereste a csöndes, idillikus nyugalom, a tiszta és nemes életmód színhelyét s a kapitalizmus idegennek érzett szellemével szemben a törzsökös magyarságot. *Totnai* és *Peletei* kivételek : a rózsás képre ők húzzák talán az egyetlen sötét vonást, mintegy figyelmeztetőül : a parasztság élete sem felhőtlen s nem csupa jó egészség.

A többiek meg vannak győződve, legalábbis a 90-es évek elejéig, hogy a parasztság számára kielégítőek az életlehetőségek. *Jókai* az agrárkapitalista nagybirtokot véli a legjobb megoldásnak, *Vajda* elképzelése is — a kérdésről való hallgatásából következően — hasonló lehetett ; *Mikszáth* a basáskodó nagyparaszttal szemben az okszerűen művelt, a jövedelmet a munkálók között elosztó nagybirtokban látja a paraszti nyugalom és meglegedettség

biztosítóját, s *Justh* is a nagybirtok humánus bérletrendszerét állítja ideálul, — mikor a föld híjján százezrek kényszerülnek kivándorlásra.

*

A kiegyezés utáni évtizedek parasztsággal szembeni közömbössége, vagy a közömbös-ségnél is rosszabb becézése még talál mentséget is : a 48-as törvények végrehajtása némileg valóban javított a nép sorsán, a felszabadult parasztság kalapja mellett helyenként viri-tottak a rózsák, s helyel-közzel vállát is cifra szűrők takarták. A folyók szabályozásánál, vasutak építésénél egyideig a földnélküli zsellérek is munkát találtak. Csöndben éltek, tömeges lázadásról nem tud a korabeli történelem. A faluból gyermekkorban elkerült, vagy a városon kívül sohse járt embert nem volt, ami figyelmeztesse az emlékeiben őrzött, nosztalgiával színezett, s az irodalom által táplált idill mögötti szenvedésekre. A fellobbanó agrárszocialista tüzek voltak az első felkiáltó jelek, az 1890-es évek elején. Az irodalom nem ment el vakon mellettük : Petelei éhező parasztja után akkor jelent meg a sztrájkoló és lázadó paraszt típusa a magyar irodalomban, Tömörkény és Thury novelláiban.

A kormány is felfigyelt : bizottságot küldött a hódmezővásárhelyi zendülés kivizsgálá-sára. A jelentés első pontja szerint meg kell erősíteni a karhatalmat. . . Azaz : nem látott a hivatalosság egyebet az agrárszocialista mozgalmakban rendőri kérdésnél. „Lázitók”, „izgatók” okvetetlenkedését, akik megzavarták a falu nyugalmit. *Tisza István* nagy tanulmányban fejti ki a liberalizmus álláspontját : hagyni kell a parasztot, mert jó dolga van. Majd könyvében az agráriusokkal vitázva azt vallja, hogy nincs szó Magyarországon a dszentri és parasztbirtokok nagy pusztulásáról, a gazdasági mechanizmus törvénye szerint ami életképes, az megmarad.

Tisza István tanulmánya és könyve a századfordulón már nem egyedüli jelenség a liberális publicisztikában. Többen is foglalkoznak a falu kérdéseivel, de ha *Tisza Istvánnál* olykor körültekintőbben is, lényegében azonos szellemben ; a parasztokat úgy kell megnyug-tatni, hogy a földbirtokhoz ne kelljen hozzányúlni.

Ez volt az alapelve az agráriusok programjának is, *Károlyi Sándor* Gönci levelének és a Magyar Gazda cikkeinek is, ha lehet, még erősebben a feudalizmus megmentésére és megerő-sítésére kitermelt elképzelésekkel. Hogy a parasztságot megnyerjék a fináncok ellen, hír-dettek bizonyos reformokat, de programjuk elsősorban a nagybirtok érdekeit szolgálta és szemhatárukából teljesen kiesett a nincstelen, földetlen négy és félmilliónyi agrárproletárság. A Hangyát, a telepítést, a birtokminimumot, stb. mind-mind a módosabb parasztoknak talál-ták ki ; a zselléreknek, cselédeknek, az új jobbágyságba döntő rabszolgatörvényt. Az agrár-proletárokról, a nincstelenekről nem volt szavuk, a függetlenségieknek sem. Számukra még a szociáldemokrata párt is csak szabott munkaidőt és társadalombiztosítást követelt, amennyire az adott helyzetben egyáltalán szóhoz jutott, s míg a parasztság szervezéséről le nem mondott.

A paraszti nyomorúságról, a földről beszélni nem volt tanácsos. Aki megpróbálta, ha lehetett, elhallgattatták. Tömörkény érezte : a földkérdés a mozgó. Mikszáth vállalkozott rá, hogy leközi Tömörkény erről szóló cikksorozatát, a Keserű parasztokat az Országos Hírlapban. A második közlésnél már lábjegyzetet kényszerült tenni, a harmadik már meg sem jelenhetett. Maradjon csak az agrárszocializmus rendőri ügy.

Nem engedhette meg az uralkodó osztály sem szociális, sem nemzetiségi szempontból a másként való megoldást. A földterület nagy százaléka az 1000 holdon felüli nagybirtokosoké volt, s a kiegyezés alapján a politikai hatalmat a feudális eredetű osztály tartotta kezében. A kérdést még súlyosbította, hogy a parasztok nagy százaléka román, szlovák, szerb nemzeti-ségű volt, s a szociális mozgás ezeken a helyeken szükségképpen a történelmi Magyarorszá-gból való kiszakadáshoz vezetett volna, aminek az elkerüléséért még a demokratikus magyarok legtöbbje is megalkudott a feudális közigazgatással, a nagybirtokkal, a választójog hiányával.

Talán ez is egyik oka, hogy nálunk, a keleti országoktól eltérően, a kismemességből, sőt paraszti rétegekből jött értelmiségiek közül kevesebben találtak utat a szegényparasztság és munkásság szociális mozgalmáihoz.

*

Érthető hát, ha a hivatalos Magyarország szemében tabu volt a falu szociális arca. A népiesség csak a megelégedett, ünnepi falura irányította a figyelmet, a szenvedő, lázadó nép ábrázolása ellen valahányszor óvást emelt. Rózsaszínű ködöt kellett a szemek elé vinni, nehogy ráébredjenek az igazságra, nehogy észrevegyék, vagy még segítsék is a szilárdnak és örökösnek hirdetett talaj megingását.

Hagyományos módon, a tréfa, bölcsesség és jó egészség színében azonban örömmel vették a népábrázolást. A hivatalosan uralmon levő népnemzeti esztétika még ösztönzött is rá. Előszeretettel irányította és korlátozta a figyelmet a békés falura, mint a nemzeti szellem hordozójára. A Kossuth-kultusz is magában foglalta a nép iránti érdeklődést, de csakis a kuruc-kodó középbirtokos, úr és paraszt egysége jegyében. A mából visszanezve megújulásra törekvés is érezhető a századforduló népiességében. Az építészet és iparművészet részben a népiesség jegyében tör modern utakra, a piktúra néhány komor hangoltságú, nehézsorsú arcot fest az ünnepi képek közé, hirtelen fellendül a népköltészet gyűjtése, *Kodály* és *Bartók* indul megkeresni régi századok kallódó dallamkincsét, hogy segítségével megteremtsék a modern magyar zenét. De a század elején körültekintő, elsősorban irodalmi tájékozódású ifjú mindebből alig lát valamit. *Mikszáth* tolla a dzsentrí körül jár, *Tömörkény* a tüzesebb novellák után újra gyöngécske etnografizáló írásokat közöl, *Gárdonyi* a csendes napfényben melázó falut festegeti; a parasztábrázolás legfrissebb irányát, mintha *Homok* jelentené, s *Jakab Ödön* elbeszélései a legnemesebb epigonságot. Költészetben: *Szabolcska-Pósa*, *Lampért* vészegény poézisa. Zenében a *Hubay* csárdajelenetei „glaszé-kesztyűt viselő” paraszttal és a *Dankó Pista* magyar nótái. Képzőművészetben: a derűs, anekdotás népi életképek.

Ezt vásárolta az úri polgári közönség legszívesebben, ez felelt meg jóllakott optimizmusának és szellemi érettségének, mint színházi irodalmi kultúrájának a népszínmű, zenei igényének a magyar nóta. A kormányzat és az úri közizlés így találkozott: mindkét fél csak Szent Gellért jókedvvel daloló szolgálóleányát fogadta el magyar típusnak. Ez az oka, hogy a közönség *Tolnai* Falusi Blaha Lujzája miatt lemondja az Ország-Világot, *Peteleit*, *Gozsdut* elfelejtik, *Thury* felett elnéz, s *Tömörkényből* csak az alkudozó, furfangos parasztot látja meg. Hollósi szociális ízű képeiről még a modernség sem akar tudomást venni. A közvélemény ilyen megmerevedése a legjobbak számára is megnehezíti a hagyományos parasztábrázolás határait, az áttörését. Megnehezítette *Móricz* számára is.

Megírja az érett *Móricz*, indulása idejére emlékezve: „A nép valósággal féltett és rettegett téma volt mindig az irodalomban. Akkor fiatal szívvel nem értettem, ma már tudom, hogy azért, mert a társadalmi egyensúly fenntartását nem tudták elképzelni másként csak úgy, ha a nép megmarad a mély tudatlanságban és szegénységben. Állandó rettegés veszi körül ezt a problémát, az uralkodó osztályoknak mindig attól kellett félniük, hogy forradalom tör ki, mihelyt levegőt kap a lassan, lappangóan füstölgő tűz.” Máshelyt: hogy „bárki is jött, aki nem a kor politikai flastromragasztó szemüvegén nézte vagy nem a vasalt gatyás esetlen, de jólelkűen daliás parasztromantika hőseit látta a szegény emberben, az gyűjtogató volt, lázító volt, rosszabb volt, mint a tolvaj és féltetesebb, mint a bakonyi betyár. . .” Abban a körben is, amelyikben *Móricz* Zsigmond mozgott.

*

A *Móricz*-előtti parasztábrázolás az útjában álló akadályok ellenére nagy eredményeket ért el. *Jókainál* a paraszt szinte mindvégig a patriarchális világ jóakarattal bemutatott, érdekes festői alakja. Az úri világ függvénye. *Móricz* szavait idézve: „mellékalak. Kiséret. Alkal-

mazott, akit illik néha észrevenni. De csak a huszár, a főispán háta megett, akinek nem járhat olyan jogszolgáltatás, mint a főispánnak.”

Hogy az úri világtól függetlenül is létezik paraszti élet, sajátos erkölcsökkel: *Mikszáth* rajzolta először a magyar prózában. A Jó palócoknak és Tót atyafiaknak ebben van minden idillizmusuk ellenére a parasztábrázolás szempontjából döntő szemléleti újszerűsége. A vers már korábban hírt adott az önmagában is létező népi világról. Csokonai, Petőfi és Arany több versében; még a megvetett népszínmű is valamennyire A falu rosszában. Prózában azonban Mikszáth az első nagy művész, aki erre felfigyel. Igaz, ő még — Móricz szavaival élve — „novellettjeiben szinte fafaragást csinál a népi alakokból”: túlságosan cifra szűrőket akaszt a nyakukba; de azért ki vitatná, hogy Mikszáth valóban hallotta a palóc erdők zugását és harmatos üdeséggel álmodta vissza a Péri-lányok szép haját. Senki előtte melegebb érzelmi közösséget nem vállalt paraszt emberrel, felnevelő tájjal, senki előtte nem látott a durva külső alatt annyi nemes, mélyen emberi érzést, nem tudta olyan jól, milyen üzenetet visz Bede Erzsitől Szücs Palihoz a Magdalena-bogár.

Ünnepi, vasárnapi a faluja bizonytalansággal. A műveletlenség, a durvaság, a nyomorúság színei kívül rekednek művészetén, de belső ábrázolása idillikus romanticizmusa, szépköltői-ségű rajzai máig a mikszáthi életmű, s az egész magyar próza egyik legfényesebb fejezeteit jelentik, mely nélkül elképzelhetetlen lenne Gárdonyi faluja, de Móricz Zsigmond Pacsirtaszója, Pillangója és talán a Boldog ember is. Igaz, a hamis idillhez kötődő ereje is nagy volt a Jó palócoknak és a Tót atyafiaknak, magára Mikszáthra is. Még akkor se birt egészen megszabadulni a magateremtette varázslattól, mikor már jól tudta, hogy a Bágy völgyében is kavicsos az országút s a jó palócok válláról adóba húzzák le a megkopott cifra szűrőket. Csak elszórt megjegyzésekben utalt a falu panaszaira.

A Tót atyafiak és a Jó palócokban megütött hangra *Gárdonyi* művészete rezonált a legtisztábban. Szociális látása alig erősebb a Mikszáthénál; az ő emberei sem speciális lények, nem érznek maguk körül társadalmi és szociális korlátokat. Szenvedni tudnak legjobban, ritkán szállnak szembe a sorssal, s ritka lázongásuk is csendes melankóliába süpped. Béke, csend, idill veszi körül őket; bölcsen, megelégedetten élik le a maguk egyszerű, „nemesen együgyű” életét, az adott, megváltozhatatlannak érzett körülmények között. Bizonyos értelemben Gárdonyi visszább is lép Mikszáth szemléleténél: több megmosolyogni való naivságot és esetlenséget vegyít alakjaiba. Egyszerű embereiben ritkán lobognak fel nagy szenvedélyek, hegyek közé bezárt kis falujukban csöndesen, mindent megértve, a természettel együtt lélegezve morzsolják napjaikat. Az író — *Sik Sándor* idézzük — a tanító módján, az „életközösség intim közelségéből látja, együttéli a falu életét; akihez a falusiak bizalommal vannak, mert tudják, hogy jót akar nekik, de aki mégis egy más világból való, felülről a jóakarattal meleg, de mégis pedagógiai jóakarattal nézi őket.” Ebből a közelségből és ismeretből adódik Gárdonyi egyik sajátos értéke.

Mikszáth sokkal inkább gyermekkori emlékeiből, a mesélő világból táplálkozva írta a Jó palócokat, a Tót atyafiakat; Gárdonyinál több a hosszabb együttélésekből fakadó megfigyelés. A falusi életnek több rezdülését, apróságát jegyezte fel. Móricz is egyik érdemének tartotta, hogy Mikszáthnál „mélyebbre” jutott a megismerésben, közvetlen dialógaiban „tömeges finom részletet” halmozott fel. Ábrázolása is realistább némileg a Mikszáthénál: embereit kivetkőztette a romantika hímes köpenyéből, s érzéseiket gazdagabban — sajnos sokszor pepecselően — árnyalta; lelki életük rajzára gondosan ügyelve. Pszichológiára törekvését Móricz Zsigmond különösen méltányolta, szerinte Gárdonyi parasztjai „jelennek meg először a magyar irodalomban, mint lelki életet élő emberek”.

Még valami van, amire Móricz Gárdonyi művészetében felfigyelhetett: a *stílus*. Igazában színtelenebb, erőtlenebb az Én falum stílusa a Jó palócokénál, naivitása túlzásig vitt; egyszerűsítése olykor a szürkeség és kopogósság érzetét kelti. Törekvése, az „abszolút leegyszerűsítés” — az emberi lélek megírásra legméltóbb, mert legprimitívebb megnyilvánulásainak

a tökéletesen leegyszerűsített nyelven való kifejezése — nyilván elérhetetlen és nála is sokszor mesterkéltiségre vezetett ; a magyar próza fejlődésében azonban mégis nyomot hagyott. A nagynak elismert írók közül ő törte meg először a próza numerozitását, melyet éppen Mikszáth épített ki legtökéletesebben ; párbeszédeiben ő ismételtette meg leggyakrabban a kérdés utolsó egy-két szavát ; ami oly gyakori lesz különösen a parasztok beszélgetésénél, s ő keltette a legnagyobb hitet a szűkszavúságban, a tömondatok kifejező erejében. Gárdonyi stílusának eme vonásaira emlékeztető jegyekkel Móricz prózájában is találkozunk. Nem lehetetlen, hogy éppen Gárdonyitól nyerte az első biztatást. Persze a Móricz szűkszavúsága, koncentrált előadásmódja sokkal életteljesebb, dialógusai Gárdonyi lírai jellegű dialógjaival szemben sűrítetten drámaiak ; mint ahogy a parasztjai is sűrűbbvérűek és indulatosabbak, cselekvőbbek és társadalmi — arciális lények.

A Móricz előtti parasztábrázolás csúcsának Gárdonyi rajzait tartotta a korabeli kritika és sokáig az irodalomtörténet is. *Tömörkény* írásairól inkább csak fanyalogva beszéltek. A Nyugat Heimatkunst-ot látott benne, provincializmust, cifraszúrt, a Budapesti Szemle sem többet : részletek bőbeszédű rajzolóját, etnográfikus íróát. Életében Juhász Gyulától, halála után Ady Endrétől és Móricz Zsigmondtól kapta az első igazán elismerő méltatást. Ady líráját, emberszeretetét, tárcaíró művészetét tartotta nagy értéknek ; Móricz Zsigmond a tudóst, a gyűjtőt és főként a művészt becsülte benne. A Barlanglakók szerzőjét, az élet dokumentumainak feljegyzőjét, a pusztai hangok felfogóját és a szegény magyar élő szavának szerelmesét. Ady és Móricz írása szinte mindmáig visszhangtalan maradt : egyedül a fiatal Ortutay Gyula törekedett a 30-as évek elején Tömörkény emberi írói arcát tudományos ígérennyel megrajzolni. Ő mutatott rá, mennyire eltér Tömörkény parasztképe néprajziasságával, belső szemléletével, szociális vonásával a kor felfogásától. Ma már Tömörkényt egyes novelláiban talán még közelebb érezzük Móricz Zsigmondhoz, már-már formai és tartalmi érintkezést is gyanítva.

Egyes novelláiban, mert hiszen a tömörkényi életmű a legegyszerűsebbek közül való, sivó homokpuszták váltakoznak zöld mezőkkel s nincs olyan kiemelkedő pontja, melyből egybe lehetne fogni szanaszét fekvő részleteit. Sokszor még egyes novelláinak sem : anekdotaszerű történetei elvesznek a mellékes etnográfikus leírásokban, körülményes okoskodásokban, s alakjait is gyakorta belefulladásztja az együgyűségbe és anekdotaiságba.

Mégis apró megfigyeléseiből a paraszti élet realisabb képe bontakozik ki, mint Gárdonyinál ; a parasztság életmódja, szokása, gazdasági és családi élete, a gazdagok fukarsága, a szegények elesettsége, sőt lázadozása is. Az ő parasztjai már gyilkolni is tudnak, ha kényseríti őket az élet.

Tömörkényt az induló Móricz nem tartotta követendő mesterének, nem is tarthatta : ő is, mint a kortársak, indulása idején az etnográfikus, anekdotázó, művészileg elbizonytalanodó Tömörkényt ismerte s nem a Sztrájkanyán, A nép nem tréfál novellák íróját. A 90-es évek agrárszocialista megmozdulásaira visszhangzó keserű novellák már feledésbe merültek s az új kötetekbe Czibor János szerint a Singer és Wolfner cég nem vette fel Tömörkény legérősebb, a kor népieskedésétől ment írásait.

Tömörkény művészete így főként részletekre figyelmeztethette Móricz Zsigmondot : az élet apró jelenségeinek, mozdulatainak megfigyelésére, főként a népnyelv, a paraszti élő hang lehetőségeire. Mikszáth irodalmi nyelven beszéltette jó palócait. Gárdonyi egy magatertemtette stilizált nyelven, Tömörkény : szegedi hangon. Mikszáthnál a népnyelvből lett szavak gyöngyszemként csillogtak vagy ritmikus prózába oldódtak, Gárdonyinál a stilizált mondatokban kissé elvértelenedtek, Tömörkény azonban azon nyersen, darabosan veszi be művészetébe a szólásokat és fordulatokat. Nem mindig válik ez javára prózájának : a népies stíluselemek sokszor nehézkessé teszik, különösen, mikor a népi beszéd lassú, körülményes kanyargóit nagyon is hűségesen akarja követni ; — olykor azonban mégis élénk, friss színeket, mozgalmasságot, képszerűséget és a legjobb helyeken tömörséget ad művészetének ; s ami novelláinak külön értéke, az élőhang varázsát.

Az élőhang Mikszáth művészetét is jellemezte : de Mikszáth hangja fehér asztal melletti pallérozott anekdotázás volt, a numerozitás törvényeit tiszteletben tartó. Tömörkényé művészetlenebb, darabosabban jövő, de egyben földízűbb, parasztibb, az irodalmi nyelv szabályaival keveset törődő. Móricz Zsigmond tőle vehetett ösztönzést, hogy a népnyelvből oly mértékig merítsen, mint előtte senki, s ne csak embereit beszéltesse népnyelven, de az írói közlést is színesítse táji ízekkel.

*

Jókai—Mikszáth—Gárdonyi—Tömörkény : a magyar parasztábrázolásnak ez a fő vonala, ezt ismerte Móricz is leginkább. E mellett, illetve ezzel egybefonódva van egy másik vonulat is : Jókaival egyidőben rajzolja *Vas Gereben* tréfáskedvű kálvinista parasztjait 'akik igen jól élnek, általában nóta és cimbalomszó mellett. Lényegében a Jókai-féle paraszt az ővé is, de mintha nagyobb ismerettel és parlagiasabbnak rajzolná. Ezt a képet részint elveti, részint igazabbá rajzolja a másik Jókai-kortárs, Baksay Sándor. „A régi jó idők” derűjében élnek az ő parasztjai is ; de már nemcsak adomáznak és mulatnak, hanem dolgoznak, gyarapodnak és olykor neki is keserednek. Gárdonyi részint az ő parasztképét is továbbrajzolja : a jókedv helyébe több naivságot ültetve.

A parasztábrázolás más kezdéseit a század elején, de valószínű hogy már korábban sem tartotta számon a köztudat. Eötvös Violáját az irodalomtörténet méltatja, paraszti tárgyú novelláit legfeljebb felsorolja. Gyulaiáról, Tolnairól már azt sem igen tudják, hogy parasztokról is írtak. Peteleinek még vannak utódai : Thury Zoltán is az ő tanítványának vallja magát, de Thury parasztábrázolásáról mintha már a kortársak sem vennének tudomást. Azokról pedig, akik korábban alkalmilag az idilli faluképhez nem illő vonalakat húztak, éppen nem tud az irodalmi köztudat. Az induló Móricz is a Jókai, Mikszáth, Baksay, Gárdonyi és Tömörkény paraszti tárgyú írásait ismeri, ezen a nyomon indul el ő is. Petelei, Thury Zoltán vagy legalább Tömörkény lázasabb hangvételű novelláinak ismeretében talán hamarabb jutott volna el az igazán realista parasztábrázolásig.

A magyar irodalomból ismert parasztkép korrigálására így elsősorban élményeiből s világirodalmi olvasmányából nyerhetett művészi ösztönzést, leginkább Maupassant-tól és Zola-tól. Reymont regénye ekkor még csak lengyelül jelent meg, Giono még kisdíák, Solohovnak csak a bölcsőjét ringatják. A román, bolgár irodalom paraszti tárgyú műveiről a korabeli Magyarországon alig tud valaki.

*

A gyermekekről írt s a gyermekek életéről szóló írásokat nem számítva, mint már jeleztük, első paraszti tárgyú elbeszélését 1907 végén közli *Az Újság*: *Kézfogó lesz*. Ezt azonban már több paraszti tárgyú kísérletezés után írhatta meg. Tárgya szerint még ez is beillene a népies irodalom nagyon is elkoptatott, lagzi, keresztelős, névnapi tematikájába ; de a jellemek felfogása, a lényeges megfigyelések pontossága és finomsága, az etnográfia teljes elkerülése, külső leírás helyett a lélektani rajzra törekvő előadás már az érettebb, a paraszti életet természetesebben szemlélő Móricz Zsigmond munkája lehet. Adatszerű bizonyítékunk ugyan nincs, de fülünk mégis korábbi időkből valóknak érzi az *András szerencsét próbál*, a *Péter körül néz lány után* című s még néhány elbeszélést, melyek csak a *Magyarok* későbbi kiadásaiban jelentek meg először, mikor már a kiadók versenyeztek az írásaiért s nem kellett félni a leszólástól. A Magyarokban több gyengébb, Hét krajcár előtti írás van, mint a Tavasz szélben ; de a Hét krajcár után ezeket is a „letisztult”, „lehiggadt” nagy művész alkotásaiként üdvözölte sok kritika.

Az *András szerencsét próbál* és a *Péter körül néz lány után* az induló évek stílusgyakorlatai közül valók lehetnek. A Péter körül néz lány után-t a következő megjegyzéssel közli az egyik napilapban a világháború harmadik évében : „Történet a régi boldog időkből, mikor a legényeknek nem volt okosabb dolguk, mint lányok után nézni”.

Péter „subickos” csizmájú, „kőkeményre” összedolgozott bajuszakájú, darutollas kezdő legényke. A vasárnap reggeli etetés után Ligetről a szomszédos Tiszabecsre indul, lány után, mert „nagyon szemtelenek mán ezek a falubéliek”. A lányos háznál szívesen fogadják, s a kötelező megilletődés után indul a kor népies receptje — a félreértett Tömörkény — szerint az udvarlás : „— Énnye be jó a hivesen — állott az ajtóba, ahogy magába maradt, mert a nénémnek is ki kellett menni a pitvarba, meg a bátyám is kiment, tán egy kis borér.

— Aki nem fázik — mondta a kislán.

Péter mosolygott s azt mondta :

— Somodí Péter vagyok én. Magostigetriül.

A kislán csak elfordult azér.

— MÉR nem szólsz rá, — intette az anyja nyájasan, avval kifordult ; szerette ha szóra kap ez az ő kis vadjánya . . .” S így, ebben a tónusban folyik a beszélgetés további négy oldalon, míg végül Péter ki nem mondja a lassan fogalmazódó gondolatát, hogy az ő falubeli lányok mégis csak mások. . . . olyan féleket nem lehet ám akárhun látni. . . mer tuggya, még a mi falunkba, a mi kis falunkba azér mégsem oan szemtelenek a jányok, mint másutt. Tuggya, nincsenek úgy elszemtelenedve.” Ez a parasztlátás, a felnőtt parasztember visszagyerekesítése, esetlenségeinek ilymértvű eltúlzása, naivságával való eljátszogatás nehezen lehet a Sáraranyt, a Tragédiát, az Égi madárt már megírt szerző írása ; sokkal inkább e művekhez vezető út egyik kezdeti lépcsője.

Valószínű, hogy mikor Móricz 1917-ben rászánta magát a derűs falusi kép kiadására, megfésülte a régi elbeszélés stílusát, amennyire lehetett. Ekkor kerülhettek bele a pompásan tömörítő jelzők a kissé túlbeszélt mondatokba. De bármennyire is átfésülte, nem lehetett róla eltüntetni teljesen a születési jegyeket. Ilyen erős, erőltetett tájszóval sohasem beszélnek az érett Móricz novellákban s azt sem mondják a látogatást visszaadókról, hogy „a ligeti hetyke fattyak visszáták a látást.”

Az induló Móricz Zsigmond parasztszemléletét és stíluskeresését mutathatja az *András szerencsét próbál* című írás is. Rokon a tárgy, a hangnem is : az éppen csak legénykévé serdült András is feleséget indul keresni ; csak nem a szomszéd, hanem a maga falujába. Ünnepien szép a csöndesen leszálló este ; amilyennek *Szabolcska* énekelte és *Gárdonyi* festette : fű, fa, bogár, ember és kiscsikó egyszerre és együtt lélegzik. A lányok sietve szűrik el a tejet, a bokréta kalapú legények „nagy csámpás léptekkel viszik magukkal a vihógó lovak meleg állatszágát s joró tavaszi tűzét a lányos udvarakba”. András is : benéz minden kapun, szót vált minden eladó lánnyal, olyanformán, mint a szomszéd faluban Péter, hogy aztán visszatérjen, akitől elindult, első kedveséhez. A mese, a tárgy, a helyzet tehát majdnem azonos. Csak a megírás, a stílus tér el erősebben. Az előbbi novellában a „népi” stílust elsősorban a mesebeli és néprajzi fordulatok jelentették ; itt a népdal tónusát próbálja novellába átvinni ; a népdalt beleszőni a prózai előadásba. Nem népdal betétekkel szakítja meg a történetet ; hanem a szerelmesek beszélgetését igyekezik népdalszerűen drámaivá tenni.

András visszatérve lánykereső útjáról így szól kedveséhez :

— Megmásoltam rózsám előbbi mondásom.

A lány megrántotta a vállát.

— Késő már,

— Visszahoztam hozzád igaz megbánásom :

— Vidd vissza.

— Házad körül szomoruan addig forgolódom . . .

— Állhatsz tótáfast is.

— Mig két piros orcád rendre nem csókolom !

— Rendre a bornyut a szemeten.

András a beszélgetésben egy népdalt, vagy legalábbis egy népdalszerű verset mond el csonkítatlanul. A népdallal, ritmikus prózával ilyen kísérlet nem új : a falujától búcsúzó

Göndör Sándor szava rokonmód fordult versbe, s Mikszáth novelláiból oldalszám idézhetnők ünemes, népdalfoszlányokat idéző prózát. Móricz kísérletében legfeljebb a szűkszavú, a romantikus hangulatot távoltartani törekvő válaszok az újszerűek: András vallomásait kedvese nemjei és enyhe gorombaságai óvják a túlédeseéstől. Az érzelmesbe csúszó hangulatoktól később is idegenkedik Móricz, egy-egy nyersebb jelzővel, hasonlaltal visszafogja a túlmagasra lendülő pátoszt vagy a csordulni akaró könnyet.

A népköltészet ilyen közvetlen „beépítésével” nem találkozunk több elbeszélésében. Bizonyára érezte, hogy ezzel a módszerrel még szerencsés esetben is csak néhány novellát lehet megírni. A népköltészet hangjának, képalkotásának, fényének a novellába s általában az elbeszélő prózába való felszívásáról nem mondott le; a *Barbárokban* a balladák, a *Rózsa Sándorban* a népmesék nyelvén szól. De ezekben már nehezebb fellelni a népköltészeti foszlányokat s talán sohasem fogja senki megmondani, hogyan született e „foszlányokból”, „a népköltészeti hatásokból” a modern új novella és regény.

Eredeti kísérletei szerint a népköltészet segítségével hősei lelkivilágát, a nemes, nagy érzéseket akarta megközelíteni, s az egyszerű emberek érzéseinek, gondolatainak a művészi kifejezését megtalálni. Arra mutat az 1908-ból ismert *Dorkó* című rajza is. Dorkó munkás parasz-asszony, aki minden hetedik napon abbahagyja a dolgát, még a dagasztást is, s nótába, táncba kezd. Béninek táncol, régi kedvesének akit irigységből megölték a legények, de aki azt hagyta néki, hogy ne táncoljon soha senki mással. A történetnek lehet némi reális magva: a családi emlékek Pallagi tiszteletes beregújfalusi parókiajáról őriznek egy hasonló asszonyi arcot; a kortársak tanúsága szerint a századvégi Kisújszálláson élt egy hibás leány — a rajz egésze azonban mégis romantikus, a Jó palócok vagy Arany balladái felé tekintő; a népköltészet „irodalmi továbbvitele”. Ilyet sem írt többé Móricz: ezt a témát csak egyszer lehet megírni.

Az András szerencsét próbál, a Péter körül néz lány után házasodó legénykéit és a Dorkó táncoló asszonyát bárki megírhatta volna, nemcsak a nagy elődök, hanem az epigonok közül is; legfeljebb még erősebben éreznők Mikszáth, Gárdonyi és Tömörkény közelét. A szemlélet még csak a költőire van beállítva, az idillre és a balladára, az érdekesre, ahogy romantikus népszerűtellel lehet látni a patriarchálisnak hitt falut. Napfény csordul az ereszen, jókedv és szerelem, vagy megenyhült bánat a szívekben, úr és paraszt békés közösségben él a természet ölében.

Ez a szemlélet kísért az 1909-ben közölt *Dohányosok* c. elbeszélésben is. Itt már az elődök stílusának nincs nyoma, de szemléletének igen. A jegyző csupa passzióból, — az író jóváhagyó tudomásulvételével — felhívhatja a dohányost és a feleségét: látni akarja, hogy fogadják elváltasztásuk hírét. A lehető legközömbösebben: már összebékültek, „turucz volt az egész”. A novella sem sokkal több egy jól elbeszélte anekdotánál s az író szemlélete sincs távol a jó jegyzői irodától. Ő is utána néz a szép ifjú párnak, amely „vidáman, ruganyos léptekkel ment ki az utcára, annak is a közepére, s a teljes, égető, beözönlő, napsütésben szépségesen, boldogan, az élet gazdag pompájában virítva haladt el végig a falun, úgy tűntek az ember szemében, mint a mezőnek virágai”.

A szereplők jó egészségében való gyönyörködés tulajdonképpen új a novellában, a túláradó jókedv, maguk a szereplők: anekdota figurák. A *Kend a pap?* juhásza is, az 1908-ból ismert *Mári néni* is, a Pestről falujába vonaton utazó, göregűboros helyzetbe kerülő parasz-asszony. Adoma, tréfa, még ha igaz történet is: mennyit lehet nevetni a járatlan paraszton. Mária néni a kocsis minden utasa versengve keresi a témát. Rá is szolgál a várakozásra: „olyan édes tréfával beszél, hogy csak úgy kuncogva nevet rajta az ember”. Valami többlet azért ebben is van, ami a kor hasonló témájú írásai fölé emeli. Móricz őt is gyönyörűséggel, napfényrel rajzolja, mint a dohányosokat. Még kinevetni sem hagyja egészen: Mária néni csak járatlan, de nem buta, tréfás játékossága, nevetése, humora a szegény emberek életkedvének forrása. A fiatal házások összekoccanásáról írt és „édes mosolygású” kibéküléséről

szóló *Csill-csatt* és *Kokas* magva sem több anekdotánál, de Móricz kezén a mosolygó szerelemnek szinte a Csokonai versek üdességével ható idilljei lettek.

*

Ezeket a novellákat már érett művészettel írta Móricz, de a szemléletük, látásuk még nem feltétlenül új. A tárgy, a mese, az alakok az elődöknél sem ismeretlenek, újszerű csak a megírás. Biztosabb, művészebb; a belső indítékok rajza igazabb, s ezáltal az alakok is jobban kinőnek az adomaszerűségből. Az első, nem anekdotából kinövellt, jelentősebb elbeszélése az 1907 karácsonyán megjelent *Kézfogó* lesz.

Téma szerint ez sem idegen az András szerencsét próbál-tól, de itt már semmi sincs az együgyű udvarlási ceremóniából, nincsen „keményre dolgozva” a bajusz, és nem szeplős a leány; semmi különösséget, bogarasságot, anekdotikumot nem érez az olvasó egyéniségükben, mint a Dohányosok-ban, a Kend a pap juhászában is érzett. Nem furcsa, de erős egyéniségek; igazi tüzek égnek bennük, rajtuk már nem lehet jószándékú s megértő fölényrel sem mosolyogni. A paraszt már: csak ember, nem néprajz, nem exotikum, nem példakép és nem irigyelt boldogságú őszállat. Csak ember, falun, mezsei munkában nőtt és élő ember, akin nincs álmélkodni, csodálkozni való, természetesnek veszi kalapján a rózsát, vállán a gubát, szívében az indulatot, jó és rossz vonásait. Mikor így csak embernek látja és ábrázolja a parasztot, születnek meg a legjobb paraszt jellemei.

Így *A Végék Julija*. A történet szinte egy magyar Falusi Romeó és Julia-ként indul, két ellenségeskedő család gyermekeinek egymásra találásáról beszél.

Ez már a mesés befejezés ellenére — nem tréfa, nem elbáméskodás, nem anekdota; ezek a jellemek — Juli, Tóth Jóska, Vég András — igazi tiszaháti parasztemberek, lélettől duzzadó, ölelni vágyó, forróvérű fiatalok, gazdag lelkiélettel, jóssággal és rosszasággal, nagy indulatokkal és oktalan virtusokkal.

Az élet végéről visszatekintő öreg parasztnak ezzel a tisztuló szemlélettel adja első jelentős ábrázolását a *Bent a kupében* című novella. Az Aranyos öregek közeli rokona ez az írás, rokon hangulatot őriz.

Egy kupében töltött negyedórásckáról szól a novella: Bot Fábián öreg számadókondás találkozik a vonaton legénykori kedvesével, akit szeretett, s aki nem ment hozzá mégsem. Néhány félszegen tudakozó kérdés után megered a beszéd, s minden kiderül: Bot Fábiánnak így is tűrhető az élete, a Fót Marcsáé a régi szakítással örökre elromlott s elzülött az is, akinek a felesége lett. Egy pillanatra feltámad a múlt, a rég elmerült órák, Bot Fábián „újra paraszt-legény volt. Egészen a régi. Szinte nem illett rá tovább az ólom-pitykés, nehézformájú pásztor-gúnya” — szeme csak úgy szórja a szikrát, szavaiban „göggösen bűg” a férfi önérzet. Az anyókában is feltámad a dacos leány: arcul akarja ütni a kevély és göggös legényt. „Csak csendesen úgy, hogy ne legyen feltűnő. Vagy tán nem is ütni akarta, csak legyinteni, karmolni vagy círogatni, maga sem tudta. Ahogy akkor civódtak, mikor elszakadt közös életük folyása. Lányosan, a szerető nagy szabadságában.”

Csak akarta: Bot Fábián nem Főriz Pesta. Így csak soha ki nem vallott bánatát, soha meg nem váltható boldogtalansága okát pityeregheti el: „Hej, Fábiány! Kár hogy te nem akkor törted ki a kezem. . . ha te akkor nem azt teszed, hogy a fejedbe vágod a kalapod, a válladra veted a szűrőd, oszt elmégy, máig se tudta senki, merre, akkor én se lettem vóna egy rossz Főriz Pestáné. Neked nem kellett attól félni, hogy kocsmába szorulsz. . . de te nem szerettél engem úgy, Fábiány, mint én téged. Othattál.

Az ember faarccal hallgatta. Úgy tetszett, mintha szorulna rajta a tágas, idegen ruha. Hogy is került ez rá? Soká nézte a pipa kupakját, egyszerre csak odapillantott a jányra.

Hát egészen elbámúlt, hogy nem a szép, kackiás, támadó, piroskendős jány ül szemben vele, hanem egy összeesett, ráncosarcú, lógófejű vénasszony.

A vonat megállt.

— Isten áldja Fábány — szól az asszony.

— Isten áldjon Maris — szól az ember.

És meg sem érzett a hangjukon, hogy nem két idegen köszön el egymástól.”

Móricz legjobb novellái közül való ez az írás. Az élet végéről, egyetlen résen keresztül derít fényt két ember lefolyt életére; a jelenbe dübörgő vonat zajában feltámasztva a régmúltak zenéjét, a múltak líráját, a visszahozhatatlan perceket; a sebeket és tragédiákat. . . De csak néhány percre, aztán elnémul minden panasz, minden vád; elmerül újra a múlt és búcsúznak egymástól, mint közömbös, kiszikkadt öregek.

Ez a rideg, száraz tudomásulvétele a megváltozhatatlan tényeknek, az indulat pillanatnyi kilobbanása után a közömbösségbe való visszahullás, a percnyi ellágyuláson erőt vevő zord keménység; a minden érzelmeskedéstől, felesleges beszédétől irtózás — ez az alföldi magyar paraszt természete, s Móricz már ennek a természetnek a pontos ismeretében, sőt szellemében rajzolja Bot Fábiánt. Szeretettel, szentimentalizmus nélkül, azzal a természetes hangsúllyal, amellyel felnőtt férfi önmagáról, vagy a magával teljesen egyértékűnek tartott emberről beszélhet.

Bot Fábián és Tót Marcsa lelkében éppoly mélységek örvénylenek, mint mindenkiében, aki igazán ember; életük „messziről” jön, jelenük múltjukba gyökerezik. Az elődök legtöbbször csak a jelenét ismerték a parasztnak, lelküket egyszerűnek, átlátszónak tudták, jónak vagy rossznak, de mindenképpen egytulajdonságúnak és könnyen megismerhetőnek. Móricz a „primitív” lélek mélységeire, ösztöneinek soktítkü labirintjára vet világot. A pásztorgúnyájú Bot Fábián pogány keménysége semmivel sem egyszerűbb, mint a Tündérváros főúri Báthory Istvánjáé; Tót Marcsa bánatánál nem lehet mélyebb a Rédhey Eszteré sem.

S Móricz azzal, hogy pártfogói gesztusok nélkül felismerte és elfogadta a parasztnak a teljes embert, a dicsérhető, a szidható, a jót és rosszat, a mindenre képes embert és azt ábrázolni tudta, valójában elvette a genre kisszerű jelentését. Ő *Gárdonyi* javára írta ezt a művészi tettet; de igazában mégis csak az ő nevéhez fűződik. *Gárdonyi* valóban individuumként nézte a parasztnak, engedte őket lelki életet élni, de egy kicsit mindvégig *gyermekes* individuumként; akikben csak meghatározott vonásokat (szemlélődés, passzivitás, bölcselkedés) tudott elképzelni. S szinte mindig csak végtelenül kisszerűeket és gyermekien egyszerűeket. *Gárdonyi*nál még *Mikszáth* is szebb szenvedélyeket tudott álmódni némelyik hősébe. A parasztnak: Móricz művészetében magasodik minden vonatkozásban önálló, felnőtt emberré, akiből minden lehet, aki mindenre képes. *Jókainál* mellékalak volt, *Mikszáth*nál a romantika csillogásában, vagy az adoma köntösében jelent meg, *Gárdonyi*nál, *Tömörkény*nél szinte a természeti világ részeként, sokszor vaskos együgyűségben, Móricz művészetében felnőtt emberként vonul be az irodalomba, még nyomorúságos sorsában is életet hirdetően.

Ez a tendencia egyre erősödő mértékben benne volt már az elődök művészetében is. Szubjektív és történelmi okok miatt azonban egyikük sem érhetett el a Móricz adta teljességhez. Az ő gyermekkori falujuk még többet őrzött az idillből s azt is inkább az úri módban élő gyermek szemével látták, s a jólelkű úr nosztalgijával őrizték meg vagy szereztek hozzá új, esetleg fájdalmasabb élményeket. Móriczot végigkíséri a paraszti sorsban vagy éppen nyomorúságban töltött évek emléke; legfogékonyabb ifjúságában készül önállóan politikai porondra lépni a magyar parasztság. A megváltozott kor segítségére van, hogy az elődök útján indulva, az elődök munkájának betetőzője s a faluábrázolás új útjainak kijelölője lehessen. *Mikszáth* csak — Móricz szavát idézve — „összekötő kapocs” lehetett a régi és új irodalom között; — Móricz művészetében a régi világból, a magyar próza régi törzsből hajt ki az új novella. Érdekes jelensége a magyar irodalomtörténetnek: a Nyugat előtti népies konzervatív költészetet szinte nyom nélkül elfújta a szelek, *Mikszáth*tól, — részben *Gárdonyi*-és *Tömörkény*től is — az út a Nyugat, a magyar próza legmagasabb csúcsaihoz vezet.

Móricz *Zsigmond* szemléletben és művészetben a parasztabrázolás *Mikszáth*—*Gárdonyi*—*Tömörkény* vonalán indult, az ő technikájukat fejleszti és csiszolja modernebbé és

plasztikusabbá, művészibbé és egyszerűbbé. Tárgyában, a cselekmény fejlesztésében, a hang életszerűségében az elődökhöz hasonlatos. Művészetében beolvaszt minden előzményt ; egyéni kincsévé válik minden nagy örökség : Jókai ragyogása, Mikszáth humora, Gárdonyi individuális látása, Tömörkény élő hangja, Arany „pompázatos népi koloritja” s mindaz, ami az elődöket kedvelté, olvasott írókká tette ; és a nagy művész határozottságával elhagyott mindent, ami az ősök művészetét, reális ábrázolását terhelte : Mikszáth hímező romantikáját, Gárdonyi szentimentális pepecselését, Tömörkény lapos néprajzokodását. Az ősök sokszor adomákból, ötletdarabokból álló, s még többször humoros csattanókba forduló rajzaiból, elbeszéléseiből kiindulva megteremtí a maga kellemesen karcsú, szűkszavú, majdani szociális mondanivalója számára is alkalmas novella formáját. S ha tárgyában, a cselekmény felfejlesztésében, az elmondó hangban továbbra is az elődökre emlékeztet, a szándékot cselekményre erősítő társadalmi és lélektani motívumokat egyre inkább a modern, szociális és lélektani látású írók szerint választja ki és ábrázolja. Mikszáth humorával, Gárdonyi filozófiai elmélázásával és Tömörkény részletekbe ragadó szemléletével szemben — már a fentebbi novellákban is egyre inkább a teljes realitásban keresi az eredetiséget.

Az eddig említett paraszti novellák szemléletben, tartalmilag, tematikailag semmivel, vagy csak alig mondanak valamivel többet az elődöknél, egy sincs közöttük, mely elképzelhetetlen lenne Mikszáth, Gárdonyi vagy Tömörkény neve alatt. Önkénytelen paraszti arc képek, a tréfa, a humor vagy csöndes melankólia színeiben, derült tájak, napfényes arcok és elégtelenség szelidült bánatok. A magyar Ugar, a kipányvázott lelkek motívumát, a verejtékszagot, az éhező faluvéget hiába keressük ezekben ; az igazán újat csak Móríczt későbbi műveinek ismeretében érezzük bennük ; elsősorban csak a *Bent a kupéban* c. novellában, amely különben is a Hét krajcár után jelent meg. A fiataloknak virtus a szerelem és az élet, enyelgő kedv feszíti szívüket. Mári néni boldog ember, a Dorkó tragédiája már költészet, Bot Fábián az író elképzelése szerint elérte, amit az ő helyzetében elérni lehet, s Fót Marcsa is beletörődik régen elrontott s soha többé helyre nem hozható életébe.

Mégis a novellákat kötetekben való megjelenésükkor elfogadta a kritika és az olvasóközönség moderneknek, az új próza, az új szemlélet diadalának ; és fényük nem homályosult máig sem, pedig már köztudott, hogy egy részük s Hét krajcár előtt született s nem feltétlenül az új szemlélet jegyében.

Ami élteti őket, a későbbi Móríczt művészetének is egyik legértékesebb sajátja lesz ; bizonyos mértékig kibontakozásának alapja : a humanizmus, a kiáradó, a hívő, a szépért és az életért rajongó lélek.

Ez a lélek látta meg már indulása idején is mindenkiben és mindenben a sajátos szépet : a gyermekházások civódásában és kibékülésében, a Dohányosok cigányos szabadságában, Mári néni mókás tréfaiban és Végh Juli rejtett büszkeségében, Fót Marcsa valló bánatában és Bot Fábián pogány keményszívűségében, de még a Tót Jóska kalapján lengő hosszú pántlikában és a Csitt-csatt-beli két kicsi ökör ballagó járásában is. Művészi örömet érez alakjaiban, gyönyörködik mindenben, ami szép ; ami élet és emberi ; szinte olyan mértékben, mint paraszti tárgyú írásaiban Gottfried Keller.

Ez az életöröm, tavaszi jókedv, emberhit, a szépre és jóra beállított szem, a fiatal Móríczt írásaiban részint derűs természetéből fakad, részint az elődöktől, elsősorban Petőfitől és Jókaitól nyert örökség. Átmenetileg akadályozó is — épp a Hét krajcárt megelőző években — az idill felé vonz, nehezíti az élet gyökeréig való lehatolást, de csak átmenetileg, a nagy megrendülésig, míg szívére nem hull az élet kitagadottjainak a hangja. Mert az élet szépségét, az ember nagyráhivatottságát valló férfi a szenvedők hangját többé nem tudja meg nem hallani és tovább nem kiáltani ; sorsok, életek derékon roppanására, emberi tragédiákra csak a legmélyebb megrendülés komolyságával tud reagálni s életét teszi az embergyalázó körülmények megváltoztatására. Így természetes, hogy a Mári néni, a Végék Julija, a Csitt-csatt boldog embereinek rajzolója írósa másnapján a Tragédia és a Sárarany nyomorúságának, a boldog-

talanságnak és az élet nevében való lázadásnak lesz elkeseredett szószólója. S azt is, hogy még legmélyebb elkeseredésében, a legnagyobb nyomorúságban és szennyben élő emberben is meglátja a nagyra hivatottat, az álmaiban hordott daliás, zengő, széplelkű, virtuosus emberek lehetőségét. Ez lesz egyik vonása, mely a legtöbb hazai és külföldi naturalistától elválasztja.

Az ő embereinek homlokán mindig dereng valami fölfelé sugárzó fény, az ő emberei mindig találnak alkalmat a szépre és emberségesre. A Tragédia keserű zsellére elmosolyodik egy pillanatra, Turi Dani a leghajszásabb munka közben körülkaszálja a madárfészket: a Szegény emberek gyilkosságba esett szabadságos katonája betakarja a halott csecsemőt és nem felejt el vásárfiát vinni rongyos gyerekeinek. A 20. század írói közül Gorkij mellett talán ő látta meg leginkább a sárban az aranyat, azért, mert az embert a legmélyebb leszorított-ságban is embernek érezte. Rózsa Sándor Szeged városához küldött üzenetét is ifjú korától vallja: „a szegény is ember”, — a szegény élete is élet. S az élet legnagyobb csodájának tudta, hogy az emberi lélek a legmélyebb társadalmi nyomottságban is meg tudja találni a jóságnak, az örömeinek, a bánatnak, a boldogságnak, az erőnek és gyöngédségnek valamelyes lehetőségeit. Ez anagy életszeretet és emberhit az alapja Móricz Zsigmond művészi fejlődésének; ez vezeti el a kezdet derűs idilli képeitől a Sáraranyhoz, a Fáklyához, a forradalom vállalásáig; tartja meg 1919 után is a szegények ügye mellett és keresteti véle élete végén a nép boldogulásának forradalmi útját. Ilyen nagy élet és emberszeretet nem is vezethet más felé: küzdeni minden ellen, ami embertelen, ami megfojtja, leigázza a zengeni és örülni akaró lelket. Ismeretes, micsoda különbséggel haladnak az elnyomott szegények szeretetéből s az inkább csak a személyes gyűlöletből táplálkozó forradalmi politikusok útjai. A különbség művészeknél sem kisebb: a mélyebb szeretetnek tisztább a lírája.

Az induló Móricz Zsigmond paraszt tárgyú elbeszélései közt a Bent a kupéban a legértettebb írás. Körülbelül ez jelenti a határt, ameddig a Jókai-, Mikszáth-, Gárdonyi-, Tömörkényiskolából kiindulva, népi 48-as szemlélettel, a szociológia oltása és a naturalizmus ismerete nélkül is eljuthatott — elvileg — a századfordulón egy nagytehetségű, kezdő művész. Ezzel a szemlélettel meg lehetett rajzolni a falu egyik arcát, házasszó, örvendező, búsuló embereket, igazabbá és művészibbé festeni az elődök alkotta képet és típusokat, de nem lehetett megrajzolni a szociális nyomorúságot, az éhezőt és különösen nem a lázadót. Az érzelmi adottságok, a belső rezonáló hangok azonban megvannak hozzá. Csak a művészi-gondolati megvilágosodás hiányzik: ehhez kell a gyűjtő szikra. S ezt a gyűjtő szikrát kapja Ady Endrétől, a Hét krajcár esztendejében.